

Mayıs Adli İnkılabı

Ali Cem Budak* - Osman Demirbaş**

Giriş

Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1922’de TBMM’nin üçüncü toplantı yılımı açış konuşmasında Adliye Vekâleti’nin o yıl yapacağı çalışmaları açıklarken medeni hukukun bütün alanlarını düzenlemeyen Mecelle’nin “*ihtiva veya tatmin eylemediği ihtiyacâtı*” karşılamak üzere uzmanlardan oluşan bir heyet kurulması için kanun layihası hazırlandığını belirttikten sonra, adliye teşkilatında tek hâkimli Nizamiye Mahkemeleri’nin yaygınlaştırılması ve adalet müfettişlikleri ihdasını kapsayan değişiklikler ve yargılama usulü kanunlarının ıslahına ilişkin çalışmalar yapılacağını duyurmuştur¹.

Bu konuşmanın üzerinden iki yılı aşkın bir süre geçtikten sonra, 1924 yılının mayıs ayında, adliye teşkilatının ve yargılama usulü kanunlarının ıslahını amaçlayan bir kanunlaştırma hareketi olmuştur. “Mayıs Adli İnkılâbı” adı verilen bu hareket hukuk tarihimizde belki Batı hukukundan iktibas edilen yeni kodların yürürlüğe girmesi kadar önemli, fakat her halde hukuk mesleği çevreleri bakımından ondan daha sarsıcı bir gelişme olarak göze çarpmaktadır.

Hukuk ve ceza yargılaması usulü konusundaki şerhleriyle tanınan, dönemin ünlü hukukçularından Ahmed Ziya, yeni adliye kanunlarını hukuki yönleriyle inceleyen “1 Mayıs İnkılâb-ı Adlisi” başlıklı kitabının önsözüne şu satırlarla başlamaktadır: “*Birçok zamanlar hatıralarda kalacak ve ondan sonra da tarih-i adlimizde yerleşecek olan ‘1 Mayıs 1340’ tarihine müsadif perşembe günü, memleketimizin en ufak kazalarından, en mühim vilâyet merkezlerine, merkez-i hükûmete kadar her köşesinde hakikaten ehemmiyetli bir gün idi...*”

Müellif, önsözün devamında 1 Mayıs Adli İnkılabı hakkında hukuk çevrelerinde görülen sessizliği eleştirerek şu satırlara yer vermektedir: “*‘Esas-ı mülk’ olan adâletin*

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Medenî Usul ve İcra – İflas Hukuku Anabilim Dalı, Kocaeli/TÜRKİYE, alicem.budak@kocaeli.edu.tr ORCID:0000-0002-3756-4964

** Dr. Öğr. Görevlisi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul/TÜRKİYE, osdem@istanbul.edu.tr ORCID:0000-0002-4177-0824

1 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi yay., 1997, C I, s. 238-239.

tarz ve vesâit-i tevzûyyesine taalluk eden böyle ehemmiyetli bir inkılâbın başka bir memlekette herkes tarafından ve bilhassa alakadarlarınca bu kadar sükûn, hayır sükûn değil ‘sükût’ ile telakki edilebileceğine ihtimal veremem.”

Bu sükûtun sonraki yıllarda da devam ettiği söylenebilir. İnkılap tarihi kronolojisi, ders kitabı ve ansiklopedi maddesi gibi genel başvuru kaynaklarında “harf devrimi”, “şapka devrimi”, “dil devrimi” gibi isimlerle anılan ve bazıları Cumhuriyet’in ilk yıllarında yürürlüğe giren kanunlarla uygulamaya geçirilen² modernleşme hareketleri arasında “adliye devrimi”, “adli inkılap” veya benzer şekilde isimlendirilen bir harekete tesadüf edilmemektedir.

Oysa Meşrutiyet Devri’nden gelen alışkanlıkla “inkılap” kelimesinin “Büyük Fransız İnkılabı”, “Türk İnkılabı” gibi milli devrimlerin bütününe ifade etmek yanında tek tek modernleşme hareketlerinin her birini isimlendirmek için de kullanılmaya devam edildiği 1924 yılında, mayıs ayı içinde yürürlüğe giren yargılama usulü ile ilgili kanunî düzenlemeleri isimlendirmek için de “Adli İnkılap”, “1 Mayıs İnkılabı Adlisi” veya “Mayıs Adli İnkılabı” ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir³.

Bu çalışmada ele alacağımız, Mayıs Adli İnkılabını oluşturan kanunlar mahkemeler teşkilatı, yargılama usulü ve avukatlık hukukuna ilişkin olup, aşağıdakilerden ibarettir:

469 sayılı Mahâkim-i Şer’iyyenin İlgasına ve Mahâkimin Teşkilatına Ait Ahkâmı Muaddil Kanun⁴ (“Şer’i Mahkemelerin İlgası Hakkında Kanun”),

460 sayılı Muhâmât [avukatlık] Kanunu⁵,

2 Bu kanuni düzenlemelerin bazıları 1961 Anayasasında (m. 153) “Devrim Kanunları”, 1982 Anayasasında (m. 174) ise “İnkılâp Kanunları” adı altında, Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılamayacağı ve yorumlanamayacağı kabul edilen kanunlar olarak sayılmıştır: 3 Mart 1340 tarihli ve 430 sayılı Tevhîd-i Tedrisat Kanunu; 25 Teşrinisâni 1341 tarihli ve 671 sayılı Şapka İktisâsı Hakkında Kanun; 30 Teşrinisâni 1341 tarihli ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun; 17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisiyle kabul edilen, evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair nikâh esası ile aynı kanunun 110 uncu maddesi hükümü; 20 Mayıs 1928 tarihli ve 1288 sayılı Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun; 1 Teşrinisâni 1928 tarihli ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun; 26 Teşrinisâni 1934 tarihli ve 2590 sayılı Efendi, Bey, Paşa Gibi Lâkap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun; 3 Kânunuevvel 1934 tarihli ve 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun.

3 Ahmed Ziya, *1 Mayıs İnkılâb-ı Adlisi ve Bir İnkılâb Münasebetiyle Neşredilen Kanunlara Dair Şerh ve Tenkit*, İzmir: Nafiz Mustafa Matbaası 1340; *Adli Kanunlar*, İstanbul: Adliye Vekâleti İhsaiyat ve Müdevvenat-ı Kanuniye Müdüriyeti yayını, Vatan Matbaası, 1340, s. 5.

4 *Resmî Gazete* 26 Nisan 1340 / 23 Ramazan 1342, No: 69.

5 *Resmî Gazete* 26 Nisan 1340 / 23 Ramazan 1342, No: 69.

461 sayılı Hükkâm ve Mensubin-i Adliyenin Resmî Kisveleri Hakkında Kanun⁶ (“Hâkimlerin Resmî Kisveleri Hakkında Kanun”),

492 sayılı Usûl-ü Muhâkeme-i Hukukiyye ve Usûl-ü Muhâkemât-ı Cezâiyye Kanunlarıyla Sulh ve İcra Kanunlarının Bazı Mevaddını Muaddil Kanun⁷ (“Tesrî-i Muhâkemât Kanunu”).

Mayıs Adli İnkılabını Oluşturan Kanunların Yürürlüğe Girmesi

Mayıs Adli İnkılabını oluşturan kanunlardan ilk üçü aynı *Resmî Gazete*'de yayımlanmış olup hepsi birbirine yakın tarihlerde yürürlüğe girmiştir⁸. Yürürlüğe giriş tarihleri konusundaki çeşitlilik (*Resmî Gazete*'de yayım tarihi, *Resmî Gazete*'de yayımlanmasının ertesi günü, “Mayıs ayı başlangıcı”) bir yandan bu dönemdeki yasama çalışmalarında- 2 Cemaziyelahir 1329 tarihli Kavânin ve Nizâmatın Usûl-i Neşir ve İlanı hakkındaki Kanuna rağmen- yürürlüğe giriş tarihlerini belirlemek konusunda yerleşmiş bir usulün henüz oluşmadığını diğer yandan da yasama çalışmasının zaman baskısı içinde yapıldığını göstermektedir⁹.

Yürürlüğe girme meselesi Şer’î Mahkemeleri’nin İlgası Hakkında Kanun’un TBMM Genel Kurul müzakerelerinde gündeme gelmiş; Adliye Vekili Mustafa Necati Bey mahkemeler teşkilatı ile ilgili bir kanun değişikliğinin derhal yürürlüğe sokulamayacağını, teşkilatın hazırlanması için zamana ihtiyaç olduğunu dile getirmiş ise de Adliye Encümeni bu görüşe katılmadığı için “Mayıs iptidası”nda yürürlüğe girmeyi öngören teklif maddesi aynen kanunlaşmıştır¹⁰.

6 *Resmî Gazete* 26 Nisan 1340 / 23 Ramazan 1342, No: 69.

7 *Resmî Gazete* 24 Mayıs 1340 / 21 Şevval 1342, No: 71.

8 Yürürlüğe giriş tarihleri şöyledir: 460 sayılı Kanun – “tarih-i neşrinin ferdâsından itibaren”, (*Resmî Gazete*'de yayımlanmasının ertesi günü, 27 Nisan 1340); 469 sayılı Kanun, “1340 senesi Mayısı iptidasından itibaren” (1 Mayıs 1340); 461 sayılı Kanun “tarih-i neşrinden itibaren” (26 Nisan 1340); 492 sayılı Kanun “1340 senesi Mayısın iptidasından itibaren” (1 Mayıs 1340).

9 Halen yürürlükte olan Kanunların ve Nizamnamelerin Suret-i Neşir ve İlanı ve Meriyet Tarihi Hakkında Kanun’a göre (Düstur 3. Tertip, C IX, s. 699) kanun ve tüzükler metinlerinde başka türlü açıklık bulunmadığı takdirde Resmî Gazete ile yayımlanmalarını izleyen günden itibaren kırk beşinci günün sonunda yürürlüğe girer. Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik’in (Resmî Gazete 17.02.2006, sayı 26083) madde 15, fıkra 2 hükmüne göre mevzuatın yürürlüğe gireceği tarihin “tereddüde yer vermeyecek şekilde” belirlenmesi yeterlidir. Bugünkü uygulamamızda kanunların çoğunlukla Resmî Gazete’de yayımlandıkları gün veya gün, ay, yıl olarak belirli bir tarihte yürürlüğe girmesinin öngörüldüğünü görmekteyiz. 460 sayılı Kanunun kabul şekli yani derhal yürürlüğe girmesi öngörülen kanunların Resmî Gazete’de yayımlanmasının ertesi günü itibarıyla yürürlüğe sokulması, kanun hükümlerinin öğrenilmesine bir gün olsun zaman ayırmaya imkân verdiği için, yayın tarihinde yürürlüğe sokulmak usulüne göre daha uygun bir tercih olarak görülmektedir. Bu usul mevzuatın elektronik ortamda yayımlanmadığı günümüz için dahi tercihe şayan görülebilir.

10 TBMM Z. C., C II, içtima 32 (8 Nisan 1340), s. 442-443.

Şer'î Mahkemeleri'nin İlgası Hakkında Kanun ve Tesrî-i Muhâkemât Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 1 Mayıs 1340 günü Ramazan Bayramı arifesidir. Bu tarihin tercih edilmesi sebebinin yeni hukuki durumdan etkilenecek olanların uyum göstermesini kolaylaştırmayı ve adliyede yapılabilecek tartışmaları birkaç gün erteleyerek ilk günün heyecanının ortaya çıkartabileceği olumsuz havayı önlemeyi sağlamak olduğu tahmin edilebilir. 2 Mayıs günü yayımlanan *Tevhîd-i Efkar Gazetesi*'nin konuyla ilgili haberi iç sayfalardan birinde yer almakta, aşağıdaki gibi sade ve yorumsuz bir şekilde okuyucuya sunulmaktadır:

“Yeni Adliye Kanunları Her Tarafı Tatbik Edildi - Dünden itibaren şer'iyeye ve istînaf mahkemeleri lağvedildi. Hükkâm ve adliyye memurîni arasındaki tebeddülât geç vakit tâmin ve tebliğ edildi. - ... Yeni adliye kanunlarının 1 Mayıs'tan itibaren tatbikine başlanmıştır. Bugünden itibaren memleketin her tarafındaki şer'iyeye ve istînaf mahkemeleri kaldırılmıştır. Mahkeme-i Şer'iyeye'deki evrak ve dava, mahallerindeki mahkeme-i asliye ünvanını alan Bidayet Mahkemeleri'ne devredilecektir. Evvelce mahâkim-i şer'iyelerde bulunmuş olan memurîni adliye ve kadılar da mahkeme-i asliyelerde tavnîf edilmişlerdir. İstînaf Mahkemeleri'ndeki evrak ve dava mâhiyetlerine göre mahkeme-i temyize, cinayet mahkemelerine ve mahkeme-i asliyelere tevdi edilecektir. Yeni teşkilât münâsebetiyle adliye memurları arasında yapılması zaruri olan tebdilât Adliye Vekâleti'ndeki komisyon tarafından tespit edilmiş akşam telgrafla her tarafa tebliğ olunmuştur. - Mahallerinde muadil vazife bulunan adliye memurları oldukları yerlerde tavnîf edilmiş veyahut en yakın mahallere naklolunmuşlardır. Hükkâmın kisve-i resmîyelerinin ne suretle olacağı Adliye Vekâleti'nce tetkik olunmaktadır. Her tarafa birden değil vekâletçe münâsîp görülecek mahallerdeki hükkâmdan başlayarak kisve-i resmîyenin giyilmesi mecburi tutulacaktır. Muhâmât Kanunu'nun madde-i mevkûtesi mucibince muhâmîlerin kanundaki evsaf ve şer'âti hâiz olup olmayanlarını tetkik edecek olan tasfiye komisyonunun kimlerden teşekkül edeceği henüz taayyün etmemiştir.”¹¹

Mayıs Adli İnkılabı o tarih itibariyle yürürlükte olan yargılama hukuku mevzuatını yürürlükten kaldırmaya değil değiştirmeye yöneliktir. İnkılâbın yapıldığı tarih itibariyle Türk hukukunda “maddi hukuk-usul (yargılama) hukuku” ayrımı kökleşmiş olup yıllardan beri uygulaması olan mahkemeler teşkilatı, ceza yargılaması, hukuk yargılaması, icra ve iflas kanunları yürürlükte idi¹².

11 *Tevhîd-i Efkar*, 2 Mayıs 1924.

12 *Usûl-i Muhâkeme-i Ticaret Nizamnamesi*, Düstur, 1. Tertip, C I, s. 780 vd.; *Usûl-i Muhâkemat-ı Cezaiye Kanunu Muvakkati*, Düstur, 1. Tertip, C IV, s. 131 vd.; *Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye*

1924 yılı itibarıyla, esasen Batı hukukundan alınan kodların uygulanmasında kullanılabilecek vasıfta olan bu yargılama hukuku kanunlarının değiştirilmesinin düşünülmediği söylenebilir. Nitekim aynı 1924 yılı içinde Adalet Bakanlığı tarafından “hizmete özgü” olarak basırlılıp hâkimlere dağıtılan bir yargılama hukuku kanunları derlemesinin başında yer alan “Mecellenin [derlemenin] şekli-tertibine dair esaslar” başlıklı kısımda kitabın özenle muhafazası ve görev yeri değişikliğinde aynı mahkemede görev yapacak yeni hâkime tutanak karşılığı teslim edilmesine ilişkin açıklamalar yer almakta ve bu açıklamalar arasında, dönemin iktisadi şartları ve kamu harcamalarında gözetilen tasarruf ihtiyacını da belgeleyen şu satırlara tesadüf edilmektedir:

“[Kitabın tertip şekline ilişkin] bu tarz şu fâideyi temin etmektedir ki ba'dezin tâdil, ilga, fesih, tashih ve ilâve şeklinde tahvilât geçirecek mevadd-ı kanuniyye işbu cildin sevk edileceği mahâkime peyderpey tebliğ edildikçe, her defasında tahvilât-ı vâkıaya ait metinler aynen kitabın sahifeleri cesâmetinde bir kâğıda yazılarak ait olduğu sahifeye dikkat-i mahsusa ile ve hafif bir zamk ile yapıştınlacak ve tertipte hâkim olan esas suret-i müstemirrede idâme edilecektir.”¹³

Şer'i Mahkemelerin İlğası Hakkında Kanun

Şer'i mahkemelerin ilğası hakkında kanun, şer'i mahkemelerin ilğasını ve mahkemeler teşkilatının değişikliğe tabi tutulmasını düzenlemektedir¹⁴. Kanunun başlığının ilk okunuşunda uyanan izlenimin aksine bu kanun bakımından “şer'i mahkemelerin ilğasına ilişkin hükümlerin değiştirilmesi” söz konusu değildir. Kanunun başlığındaki telif zaafı şer'i mahkemelerin ilğasına ve mahkemeler teşkilatının değiştirilmesine ilişkin iki kanun teklifinin TBMM'deki komisyon çalışmaları sırasında birleştirilmesinden kaynaklanmaktadır¹⁵.

Kanunu Muvakkati, Düstur, 2. Tertip C IV s. 257 vd.; Mehâkim-i Nizamiye Hakkında Nizamname, Düstur, 1. Tertip, C I, s. 352; Teşkilatı Mahâkim Kanunu Muvakkati, Düstur, 1. Tertip C IV s. 23. İcra Kanunu Muvakkati Düstur, 2. Tertip, C VI, s. 613 vd. İflas ve konkordato hükümleri için bkz. Kanunname-i Ticaret'in m. 147- m. 305, Düstur, 1. Tertip C I s. 375; İflas muamelatına dair Ticareti Berriye Kanununa Müzeyyel Kanun, Cerideyi Mehâkim, No: 404, C I, s. 335. Bütün bu kanun ve nizamnamelere ait muhtelif tarihli değişiklikler ve ekler (zeyiller) için bkz. Ahmed Ziya, *Tanzimattan Cumhuriyete Yasalarımız Dizini 1839-1923*, yeni harflere çeviren Nuri Onat, Ankara: Danıştay Yayınları tarihsiz (aynı eserin “Rehber” adıyla eski harflerle dizilmiş ilk baskısı İzmir'de Nafiz Mustafa Matbaasında 1340 yılında basılmıştır). Son dönem Osmanlı yargılama hukuku mevzuatını içeren bir derleme için bkz. H. Lütfü, *Mir'ât-ül Kavânin yahut Usûlü Muhâkemât Mecmuası*, İstanbul: yayınevi belirtilmemiş 1318.

13 *Adli Kanunlar*, s. 6.

14 Işıl Çakan, *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, İstanbul: Çağdaş Yayınları 1999, s. 243.

15 TBMM Z. C., C II, içtima 32 (8 Nisan 1340), s. 434; Ahmed Ziya, *1 Mayıs İnkılâb-ı Adlisi*, s. 12.

Aynı özellik sebebiyle 469 sayılı Şer'i Mahkemelerin İlgası Hakkında Kanun'un meclis çalışmaları sırasında birleştirilen iki teklife ait iki genel gerekçesi vardır. Bu genel gerekçelerden şer'i mahkemelerin ilgası hakkında olanı esasen eşya hukukuna ve kişiler hukukuna ait dava ve işlerin şer'îye mahkemelerinde görülmesine yani bir görev ayırımına ilişkin olmakla birlikte "istisnaiyat fıkrı" vermesi sebebiyle çağdaş devlet anlayışı ve "tevhîd-i kaza" ilkesi ile bağdaşmadığı ifade edilen şer'î mahkemelerin kaldırılmasının gerekliliğine işaret etmektedir¹⁶. Mahkemeler teşkilatına ilişkin kanunun genel gerekçesinde ve Adliye Encümeni mazbatasında ise sırasıyla "mahkemelerin vahdetini temin" ihtiyacına ve asliye mahkemelerinin heyet halinde çalışmalarına karşılık sulh mahkemelerinin tek hâkimli olmalarının ortaya çıkardığı karışıklığın giderilmesi lüzumuna değinilmektedir¹⁷. Her iki genel gerekçede de laiklik kavramı telaffuz edilmeden devletin çağdaş kılınması gerekliliğinin ifade edildiği dikkati çekmektedir.

Esasen 469 sayılı Şer'i Mahkemelerin İlgası Hakkında Kanun'un kabulünden önce, Birinci Meclis Döneminde, Siirt Mebusu Hacı Mustafa Sabri Efendi istinaf mahkemelerinin lağvına yönelik bir kanun teklifinde bulunmuş; İkinci Meclis Döneminde müzakere edilen bu kanun teklifine ilişkin Adliye Encümeni mazbatasında istinaf mahkemelerinin kaldırılma gerekçesi "bütçede tasarruf" olarak ifade olunmuştur¹⁸. Bu teklif kanunlaşmamıştır. Ancak aynı Meclis ictimanda Hükümet tarafından teklif edilen tek maddelik "Bazı Mahallerde Hâkimi Müctemi Teşkilatının İadesine ve Bazı Mahâkimin Lağvına Dair Kanun" ile, Adliye Encümeni mazbatasına göre bütçede tasarruf zaruretinden dolayı, Adliye Vekaleti'ne "ihσαιyat ve nüfus-ı mevcudeye nazaran lüzum görülmeyen mahallerde" bulunan mahkemelerinin lağvı yetkisi verilmiştir¹⁹. Meclis müzakerelerinden bu yetkinin öncelikle istinaf mahkemelerinin kapatılması için kullanılacağı, fakat kapatılan istinaf mahkemelerine ait görevlerin heyet halinde çalışan ilk derece mahkemelerine nakledilmesinin planlandığı anlaşılmaktadır. Müzakereler sırasında Adliye Vekili Seyyid Bey istinaf mahkemelerinin lağvedileceği yönünde Mecliste yapılan ve basına da yansıyan eleştirilerin haksız olduğunu, istinaf usulünün lağvolunmayıp, bu mahkemelere ilişkin görevlerin ilk

16 TBMM Z. C., C II, içtima 32 (8 Nisan 1340), s. 431.

17 TBMM Z. C., C II, içtima 32 (8 Nisan 1340), s. 433 – 434.

18 TBMM Z. C., C I, içtima 114 (28 Şubat 1340), s. 449 vd.

19 Bazı Mahallerde Hâkimi Müctemi Teşkilatının İadesine ve Bazı Mahâkimin Lağvına dair (424 sayılı) Kanun, *Resmî Gazete*, 29 Recep 1342, 6 Mart 1340, S. 63.

derece mahkemelerine verileceğini beyan etmiştir²⁰. Ne var ki, 424 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesinden çok kısa bir süre sonra yürürlüğe giren Şer’i Mahkemelerin İlgası Hakkındaki Kanun, 9. maddesiyle sadece istinaf mahkemelerini lağvetmekle kalmayıp, istinaf mahkemelerinin “görevlerini” yani istinaf kanun yolunu da lağvetmiştir.

Şer’i mahkemelerin ve istinaf mahkemelerinin kapanması ayrı ayrı önemli sonuçlar doğurmuştur.

Şer’i mahkemelerin lağvedilmesinden sonra “Nizamiye Mahkemesi – Şer’iye Mahkemesi” ayrımı ortadan kalmış ve nizamiye mahkemeleri terimi zaman içinde unutulmuş, kullanımdan düşmüştür. Şer’i mahkemelerin lağvedilmesinin kısa vadeli ve Türk Kanunu Medenisi, Borçlar Kanunu ve Türk Ticaret Kanunu’nun kabulü ile tarihe karışmış olan bir sakıncası şer’i mahkemelerin lağvedildiği tarih itibarıyla nizamiye mahkemelerinde çalışan hâkimlerin Mecelle’nin İslam Hukuku’na dayanan esasları hakkında yeterince bilgi sahibi olmamalarıdır²¹. Bu sakınca Meclis müzakereleri sırasında Mersin Mebusu Besim Bey tarafından dile getirilmiş ve şer’i mahkemeler kapatılmadan önce maddi hukuk alanında İslam Hukuku hükümlerini ikame edecek kanunlaştırmanın tamamlanmasının gerektiği, bu durum mevcut olmadığı için de asliye mahkemeleri heyetlerine bir “Kadı”nın da ilave edilmesinin gerekli olduğu ifade edilmiştir²².

İstinaf mahkemelerinin kapatılmasının ise Türk yargılama hukukunda yakın zamana kadar süren kuvvetli bir etkisi olmuştur. İstinaf mahkemelerinin kapatılmasının ve istinaf kanun yolunun kaldırılmasının ortaya çıkardığı sonuçları gösterebilmek için yargılama hukuku ile ilgili kısa bir açıklamaya ihtiyaç vardır. Yargılama hukukunda mahkemeler “ilk derece mahkemeleri” ve ilk derece mahkemelerinin kararlarını denetimiyle görevli “kanun yolu” mahkemeleri olarak ayırma tabi tutulduktan başka, “derece mahkemeleri” ve “kontrol mahkemeleri” olarak da bir ayırma tabi tutulurlar ki, bu son ayırma göre derece mahkemeleri davayı hem maddi vakıaların incelenip ortaya çıkartulmasını ifade eden “maddi mesele” bakımından hem de hakikati ifade ettiği tahkikat sonucunda ortaya çıkan maddi vakıalara hangi hukuki sonucun bağlanacak olduğunun tespitini içeren “hukuki mesele” bakımından görürler.

20 TBMM Z. C., C I, içtima 114 (28 Şubat 1340), s. 451–452, 464–465.

21 Ahmed Ziya, *1 Mayıs İnkılab-ı Adlisi*, s. 65.

22 TBMM Z. C., C II, içtima 32 (8 Nisan 1340), s. 435–436.

Mesela bir trafik kazası dolayısıyla açılan tazminat davasında kazanın ne şekilde vuku bulunduğunu, hangi tarafın ne ölçüde kusurlu olduğunu ve ortaya çıkan zararın miktarını tayin etmek için yapılan ve esas olarak delillerin incelenmesi ve değerlendirilmesini içeren mahkeme usul işlemleri maddi mesele ile ilgilidir. Buna karşılık aynı trafik kazası ile ilgili ve maddi vakıalara ilişkin yukarıda sıralanan hususlar aydınlandıktan sonra davanın kabul olup olunmayacağı, buna göre olaya mevzuattaki hangi hükümlerin uygulanacağı ve davalının bir tazminat ve gecikme dolayısıyla faiz ödemeye mahkûm edilip edilmeyeceğinin karara bağlanması hukuki meseleyi ilgilendirir.

İşte yukarıda yapılan ayrımlara göre her ikisi de kanun yolu mahkemesi olan temyiz ve istinaf mahkemelerinin fonksiyonları birbirinden farklıdır. İstinaf Mahkemesi hem kanun yolu mahkemesi hem de derece mahkemesi vasıflarını taşır. İstinaf Mahkemesi bu özelliğiyle ilk derece mahkemesinin kararlarını hem maddi mesele hem de hukuki mesele bakımından denetler, yerine göre ilk derece mahkemesi kararını kaldırarak davayı bizzat hükme bağlar. Temyiz Mahkemesi ise bir kontrol mahkemesi olup ilk derece veya istinaf (ikinci derece) Mahkemesi kararlarını sadece hukuki mesele bakımından yani kanun hükümlerinin doğru uygulanıp uygulanmadığı hususu açısından denetime tabi tutar. Bu niteliğiyle Temyiz Mahkemesi ancak ilk veya ikinci derece mahkemesi kararını “bozarak” yeniden karara bağlanmak üzere alt dereceli mahkemeye geri gönderir; davayı kendisi karara bağlayamaz²³.

Bu özelliklerin sonucu olarak, Temyiz Mahkemesi ile istinaf mahkemelerinin fonksiyonları arasındaki diğer bir farklılık da istinaf mahkemelerinin asli fonksiyonlarının münferit dava bakımından doğru karar verilmesini sağlamakla ilgili olmasına karşılık Temyiz Mahkemesi'nin asli fonksiyonunun maddi hukuk kanunlarının ülke düzeyinde yeknesak uygulanmasını yani ülkedeki içtihat birliğini sağlamak olmasıdır. Nitekim “Şer'i Mahkemelerinin İlgası” hakkında kanunu

23 Ali Cem Budak/Varol Karaaslan, *Medeni Usul Hukuku*, Ankara: Adalet Yayınevi 2017, s. 329-330. 1888 tarihli bir hukuk sözlüğünde “istinaf” ve “temyiz-i dava” kavramları (bugünkü anlayışa da uygun olarak) şu şekilde açıklanmıştır: “*istinaf-Mahâkim-i ibtidaiyeden verilip de kanunen istinafi kabil olan deavi-i hukukiye ve cezaîyenin diğer bir mahkeme tarafından ikinci defa ri'yet ve muhakeme edilmesidir. (...) temyiz-i dava - Muterizünfih olan ilâmun tedkikiyle mutazammun olduğu davanın suret-i ri'yet ve hükmü kanuna ve usul-i muhakemeye muvâfık ise tasdik etmek değilse nakz ile yeniden bir hükim ve ilama rabt ettirmekten ibarettir.*” (Hüseyin Galib, *Kamus-ı Hukuk*, İstanbul: Cemal Efendi Matbaası 1305.)” Temyiz ve istinaf arasındaki mahiyet farkını bugün anladığımız şekilde açıklayan benzer ifadeler için bkz. Yorgaki, *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukîye Kanun-u Muvakkati*, yayına hazırlayanlar: Ahmed Talat – Hacı Mahmud Tahir, Dar-ül-hilâfe: Matbaa-i Hukukiye 1329, s. 685.

yürürlükten kaldıran yeni kanuni düzenlemeyle “Bölge Adliye Mahkemesi” adını alan istinaf mahkemeleri bölge esasına göre, her biri belirli bir coğrafi bölgedeki ilk derece mahkemesinin kararlarının denetimiyle görevli olmak üzere çok sayıda kurulurlar. Temyiz Mahkemesi ise her devlette bir tane olarak kurulur. Federal devletlerde Temyiz Mahkemesi’nin bütün eyalet mahkemelerinin kararlarını denetlemek yetkisine sahip kılınmasının ve bu mahkemelere “Federal Mahkeme” denilmesinin sebebi de budur.

Açıklanan özellikleriyle temyiz ve istinaf mercileri, birbirleri yerine ikame edilebilecek vasıfta olmayıp, bir mahkemeler teşkilatında birlikte bulunması gereken unsurlardır. İstinaf ve temyiz birlikte bulunmadığı bir sistemde hak arama hürriyetini korunması için gerekli hukuki himaye tam olarak sağlanamaz.

İstinaf mahkemelerin kapatılmasıyla o tarihe kadar iki dereceli olan Türk yargı sistemi tek dereceli hale gelmiştir. Bu değişiklik Türkiye’de bir yandan hak arayanların hukuki himaye ihtiyacının tam olarak tatmin edilememesine yol açmış, diğer yandan da Temyiz Mahkemesi istinafin eksikliğini gidermek çabasıyla aşırı bir iş yükü altına girdiğinden emsali görülmemiş dev bir temyiz merciinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur²⁴.

Türkiye’de istinaf mahkemelerinin ihyası ancak yaklaşık yüz yıl sonra bölge adliye mahkemelerinin 2016 yılında faaliyete başlamasıyla mümkün olmuştur²⁵.

Mayıs Adli İnkılâbı’nda istinaf mahkemelerinin kapatılmasının sebepleri çeşitlilik göstermektedir. Adliye Vekili Mustafa Necati Bey tarafından Meclis müzakerelerinde yapılan açıklamalardan -424 sayılı Bazı Mahallerde Hâkimi Müçtemi Teşkilatı’nın İadesine ve Bazı Mahâkimin Lağvına dair Kanun’un gerekçesinde belirtildiğinin aksine- 469 sayılı Kanun’un istinaf mahkemelerini lağvetmesinin sebepleri arasında bütçe tasarrufunun olmadığı anlaşılmaktadır. Bu müzakerelerde Mustafa Necati Bey tarafından ifade edilen gerekçeler o güne kadar istinaf mahkemelerinin faaliyetinden beklenen faydanın sağlanamadığı, istinafi kabil işlerinin nispetinin az olduğu ve istinafin davaların sonuca bağlanmasını yavaşlattığı şeklindedir²⁶. 1924 yılı itibarıyla yürürlükte olan 1879 tarihli eski Medeni Usul kanunumuzun yerine geçerek 2011 yılına kadar yürürlükte kalmış olan 1927 tarihli mülga 1086

24 2017 yılı itibarıyla Yargıtay’ın tetkik hâkimleri hariç olmak üzere hâkim (üye) sayısı 304’tür. Bkz. *T.C. Yargıtay Başkanlığı 2017 yılı Faaliyet Raporu*, Ankara Şubat 2018, www.yargitay.gov.tr .

25 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu’na 6217 sayılı Kanunla eklenen, 6723 sayılı Kanunla değişik geçici 3. madde, *Resmî Gazete* 23 Temmuz 2016, S. 29779.

26 TBMM Z. C., C II, içtima 32 (8 Nisan 1340), s. 437-438.

sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nun gerekçesine de intikal etmiş olan sebep ise o devirdeki hâkim sayısının azlığıdır²⁷. Hâkim sayısındaki bu azalma savaş yıllarının etkisiyle açıklanabilir. Çünkü istinaf mahkemelerinde yaşanan ve meslekten olmayan hâkimlerin istihdamıyla kapatılmaya çalışılan hâkim açığının 1911 yılı itibariyle kapatılmış olduğu anlaşılmaktadır²⁸.

O dönem şartları içinde dikkate alınmış olabileceği hatıra gelen bir başka mülhaza ise ilk derece mahkemesi kararları üzerindeki denetimi tek bir kanun yolu merciinin elinde toplayarak maddi hukuk alanında yapılacak reformla yürürlüğe girecek yeni kanunların uygulanmasında içtihat birliğini kısa sürede sağlamak olduğu düşünülebilir. Nitekim Millî Mücadele temyiz mahkemesinin faaliyetine önem vermiş ve İstanbul'un işgal altında olduğu dönemde Sivas'ta bir muvakkat temyiz mahkemesi kurulmuştur²⁹.

İstinaf mahkemelerinin kapatılmasının ortaya çıkarttığı usule (kapatılma tarihi itibariyle devam eden davaların akıbetine) ilişkin hukuki sorunların çözümü ile ilgili hükümler şer'î mahkemelerin ilgası hakkındaki kanunda değil bu kanundan kısa bir süre sonra yürürlüğe giren, aşağıda ele alacağımız Tesrî-i Muhâkemât Kanunu'na eklenen "Muvakkat Madde"de düzenlenmiştir. Bu kanun hükmüne göre özetle, istinaf mahkemelerinin kapatıldığı tarih itibariyle istinaf mahkemesince yeniden görülmek üzere kaldırılmış olan kararlarının ait olduğu davalar ilk derece asliye mahkemelerine geri gönderilmiştir. Ancak bu davalara bakan mahkeme heyetleri içinde istinaf edilen kararı veren heyette bulunan hâkimlerin yer alamayacağı öngörülmüştür. İstinaf olundukları halde yargılanmasına başlanmamış veya henüz karara bağlanmamış davalarla ilgili kanun yolu incelemesi temyiz mahkemesinin ilgili dairesinde yapılacaktır. Nihayet istinaf mahkemeleri tarafından verilen esas hakkındaki kararların temyizen bozulması halinde ise dava dosyası, bozmadan sonraki yargılama için asliye mahkemelerine gönderilecektir. Söz konusu muvakkat madde bu içeriğiyle başarılı bir zaman itibariyle uygulama hükmü olarak göze çarpmaktadır.

27 "Bugünkü teşkilatımızda Meclis-i Âlice kabul buyurulmuş olan kanun-ı âhîrle lağvına mebni istinaf mahkemeleri mevcut olmadığı ve bununla beraber gerek malî gerekse ferdî vesâit-i mevcudiyeye nazaran ihyâsına imkân da bulunmadığı cihetle ..." (1086 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nun gerekçesi, *Hukuk Usul-i Muhakemeleri Kanunu*, Adliye Vekâleti, Adli Kanunlar Sıra 11, 1927, s. 7.)

28 Yorgaki, *age.*, s. 47.

29 Muvakkat Temyiz Heyeti Teşkiline Dair Kanun, 20 Ramazan 1338/7 Haziran 1336, Düstur 3. Tertip, C I, s. 12. Bkz. A. Recai Seçkin, *Yargıtay – Tarihçesi – Kuruluş ve İşleyişi*, Ankara: Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası 1967, s. 24, 57.

Şer’i Mahkemelerin İlgası Hakkında Kanun’da öngörülmemiş olmasına rağmen, şer’i mahkemeler ve istinaf mahkemelerinin kapatılmasının bir sonucu bu mahkemelerde görev yapan hâkimler ve adliye personelinin bir bölümünün görev yerlerinin değiştirilmesi ve bir bölümünün de işten çıkartılması olduğu anlaşılmaktadır. Hangi hâkim ve adliye personelinin işten çıkartılacağı kanunun yürürlüğe girdiği gün akşam saatlerinde adliye binalarına gönderilen telgraflarla tebliğ edilmiş³⁰, bu usul o gün adliyelerde büyük bir heyecan yaratmıştır. O tarihte kendisi de İzmir’de Ticaret Mahkemesi Başkanı olan Ahmed Ziya yukarıda anılan eserinin önsözünde bu heyecanlı günü ve hâkimlerle adliye personelinin kimlerin görevde bırakılıp kimlerin işini kaybedeceğine ilişkin telgraf mesajını getirecek posta dağıtıcısını bekledikleri sahneyi canlı bir şekilde tasvir etmektedir³¹:

“Bu tarihî güne takaddüm eden günlerde ve hatta haftalarda her adliye müntesibi ve bunlar arasında bilhassa yalnız maaşla temin-i maişet ıztırârında bulunan her namuslu memur günleri, saatleri müz’ic bir intizâr, muztaribâne bir helecen ve heyecanla geçirmişti. - Yevm-i mev’ûd olan 1 Mayıs günü takarrüb ettükçe bu helecen ve heyecan tadrîcen artmış ve bilâ-mübâlâğa diyebilirim ki – başlarında adliye vekili olduğu halde vekâlet erkânının uykusuz geçirdikleri – şu tarihi geceyi birçok hâkimlerimiz ve hele bunların bedbaht aileleri de pek muztarib ve bî-huzur bir halde geçirmişlerdir. - İster kasti, ister garip bir tesadüf eseri olsun yevm-i ma’hûdun bayram arifesine ve aynı zamanda “1 Mayıs Amele Bayramı” yevm-i şühûruna müsâdif olması garip bir cilve-i kaderdir!.. -Dinî ve insani bir günde memleketin en münevverlerinden müteşekkil mühim bir kitleyi bu derece alâkadar eyleyen bu inkılâp için – tabir-i âmiyanesiyle – dedikodu derecesine varan rivâyet ve tahmînât gûnâ-gûn, zaten müteheyyc olanları büsbütün tehyic etmekteydi. [...] Nihayet vakt-i mev’ûd hulûl etti: 1 Mayıs sabahı, geceyi endişe-i ferdâ ile geçiren müntesibin-i adliye, tefhîm-i hüküm için tâyin edilen zamanın hulûlüne intizâr eden müttehimler kadar müteheyyc ve mütehassıs olarak adliye dairesinde – ve fakat hemen hiçbirî ifâ-i vazîfe edemeyecek bir halde – toplandılar. Biraz sonra telgraf müvezzîinin daireye vürûdu haber-i intişâr edince, tahaddüs eden halî taraf ve tasvirden izhar-ı acz ederim. Yalnız şunu söyleyeyim ki, birçoklarından bahşîş almak emeliyle daireye şitâb eden [acele eden] müvezzî, bahşîş değil, makbuz varakalarını bile almadan telgrafnameleri toptan terk edip gitmeye mecbur olmuştu. [...]”

30 Bkz. yukarıda dipnotu 11’e bağlı metin.

31 Bkz. Ahmed Ziya, *Mayıs İnkılâb-ı Adlîsi ve Bir İnkılâb Mînasebetiyle Neşredilen Kanunlara Dair Şerh ve Tenkîl*, önsöz.

O dönemde basında Adliye Vekili Mustafa Necati Bey'e atfla yer alan haberlerden söz konusu görev değişiklikleri ve işten çıkartmaların “*ehliyet ve kadem nazar-ı itibara alınarak Tasfiye Encümeni tarafından müfettişlerin mütalaalarının ve müdürlerin reylerinin inzümâmiyle*” yapıldığının beyan edildiği; mahkemelerin, bu görev değişikliği ve işten çıkarmalardan sonra on gün gibi kısa bir sürede yeniden çalışmaya başladıkları; görev yeri değişikliği yapılan otuz kadar hâkimin kendilerine verilen yeni görevi kabulden kaçındıkları ve itirazları kabul edilmeyince içlerinden on beş kadarının istifa ettiği anlaşılmaktadır³².

Şer'i Mahkemelerin İlgası Hakkında Kanun'un yürürlüğe girdiği tarihte mevcut olan hâkim açığı dolayısıyla bu kanunun 1. maddesine göre üç hâkimden oluşan heyetler halinde çalışmalarını gereken asliye mahkemeleri kanuna eklenen bir geçici madde hükmüne göre, az sayıda istisna dışında, tek hâkimli olarak göreve başlamıştır³³. Ancak söz konusu hâkim açığı o günden beri, halen de kapatılmamış ve asliye mahkemeleri Şer'i Mahkemelerin İlgası Hakkında Kanunu 2004 yılında yürürlükten kaldıran 5235 sayılı Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun döneminde de büyük illerdeki mahkemelere ilişkin istisnalar dışında tek hâkimli olarak kalmıştır³⁴.

Tesrî-i Muhâkemât Kanunu

492 sayılı Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye ve Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye kanunlarıyla Sulh ve İcra Kanunlarının Bazı Mevaddını Muaddil Kanun'un *Resmî Gazete*'de yayımlanan başlığı uzun olmasına rağmen bu kanun TBMM'ne ilk defa Adliye Vekili Mustafa Necati Bey tarafından teklif edildiği tarihten itibaren daha kısa bir isimle, “Tesrî-i Muhâkemât Kanunu” (Yargılamanın Hızlandırılması Kanunu) şeklinde isimlendirilmiştir³⁵.

Tesrî-i Muhâkemât Kanunu'nun ilk sekiz maddesi hem ceza hem hukuk mahkemeleri hem de sulh hâkimleri için geçerli genel hükümler içermektedir (m. 1). kanun koyucunun böylece uygulamada her türlü mahkemeyi en çok meşgul

32 Bkz. Cumhuriyet 09.05.1340 (1924), s. 2'de yayımlanan “Adliye Vekili Teşkilatı Bitirdi. - Mahkemeler Vazifelerini İfâ edebilecek Hale Geldiler. - On beş Hâkimin İstifası Kabul Olunmuştur.” Başlıklı haber; Cumhuriyet 11.05.1340 (1924), s. 2'de yayımlanan “Yeni Mahkemeler Dünden Beri Vazifelerine Başladılar” başlıklı haber.

33 1935 yılı itibarıyla beş ilde toplam onüç asliye mahkemesinin çok hâkimli olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Muhâkeme Usûlleri*, Ankara: Ankara Hukuk Fakültesi Matbaası 1935, s. 59.

34 Bkz. 5235 sayılı Kanunun son olarak 7101 sayılı Kanunla değişik 5. maddesi.

35 TBMM Z. C. C II, 35. içtima (12 Nisan 1340), s. 590

eden, pratik meseleleri başlangıçta, ortak hükümler şeklinde kaleme almayı tercih ettiği görülmektedir. Kanunun bu kısmında hükme bağlanan meseleler bugünkü en önemli uygulama sorunları ile hemen hemen aynıdır: Tahkikat ve muhakemede lüzumsuz celse taliklerinin önüne geçilmesi (m. 2, 4 ve 5), bilirkişilik (m. 3), görevsiz ve yetkisiz mahkemede dava açılmasının sonuçları (m. 6), ilamların ve şer'îye mahkemelerinin düzenledikleri resmî senelerin ispat kuvveti (m. 7) ve hâkimlerin hukuki sorumluluğu (m. 8).

Kanunun bu giriş kısmından sonra sırasıyla Sulh Hâkimleri Kanunu³⁶, Mahâkim-i Nizamiyenin Teşkilat-ı Kanun-ı Muvakkati³⁷, Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati ve 1327 tarihli Zeyli, İcra Kanun-ı Muvakkati ve Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanunu hükümlerinde değişiklikler yapılmıştır.

Bu değişikliklerin o günkü hukuk uygulamasının pratik ihtiyaçlarını karşılamaya, özellikle kanunun isimlendirilmesinde de vurgulandığı üzere yargılamayı hızlandırmaya yönelik olduğu görülmektedir. Bu hükümler arasında mesela sulh mahkemelerinin görevine giren dava ve işlerin kapsamının genişletilmesi (m. 9-11), şahit beyanlarının alınması sırasında davalının hazır bulunması zorunluluğunun kaldırılması (m.15), yazılı olarak tebliğ edilmesi gerekmeyen ilamların muhtevasının nasıl olacağı (m. 21), İcra Mahkemesi tarafından karara bağlanan bir itiraz hakkında ikinci defa itiraz yoluna başvurulamayacağı (m. 29), küçük miktarda borçların ödenmemesi halinde uygulanacak hapis cezasının ne kadar olacağı (m.32), hukuk yargılamasında olduğu gibi ceza yargılamasında da ara kararlarının müstakilen temyiz edilemeyeceği (m.41), Sulh Mahkemesi kararlarına karşı o tarihe kadar kapalı olan ve Temyiz Mahkemesi kararının tekrar gözden geçirilmesinin talep edilmesini ifade eden “karar düzeltme” yolunun açılması (m. 11) ve temyiz incelemesinin kural olarak dosya üzerinden yapılması ve temyizde duruşma yapılmasına imkân verilen istisnai hallerin sayma yoluyla belirlenmesi (m.26) gibi çeşitlilik gösteren konular yer almaktadır.

Tesrî-i Muhâkemât Kanunu, değişikliğe tabi tuttuğu yargılama hukuku kanunlarının tümü yürürlükten kalktıktan sonra da 1988 yılına kadar yürürlükten kaldırılmamış; 1988 yılında 3488 sayılı Uygulanma İmkânı Kalmamış Olan Kanunların Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun'un³⁸ yürürlüğüne kadar yürürlükte kalmıştır.

36 Düstur 2. Tertip, C V, s. 322 vd.

37 Düstur 1. Tertip, C IV, s. 235 vd.

38 *Resmî Gazete* 08.11.1988, S 19983.

Muhâmât Kanunu

1924 yılı itibariyle avukatlık mesleği bu konudaki ilk ayrıntılı kanuni düzenleme olan 18 Şevval 1292 (17 Kasım 1875) tarihli Mahâkim-i Nizamiye Dava Vekilleri Hakkında Nizamname ile düzenlenmişti³⁹. Bu nizamname ilk olarak sadece İstanbul'daki nizamiye mahkemelerinde mesleki faaliyet gösteren avukatlar hakkında uygulanmaktayken⁴⁰ daha sonra 7 Recep 1296 tarihli bir irade⁴¹ ile İstanbul dışındaki avukatlara da teşmil edilmişti. Bu nizamname ile o dönemde “dava vekili” olarak adlandırılan avukatlık mesleğinin icrası Adalet Bakanlığı’ndan alınacak bir ruhsata tabi tutulmakta bu ruhsatın alınabilmesi için de başka şartlar yanında hukuk fakültesinden mezun olmak şartı aranmakta idi. Nizamname ayrıca avukata verilen temsil yetkisinin kapsamı, avukatlık ücreti, “Cemiyeti Daime” adıyla anılan ve baroların ilk şekli olan bir meslek örgütünün kurulması hakkında hükümler içermekte idi. Bu nizamname sonraki yıllarda çıkan bir dizi nizamname ile çeşitli değişiklik ve eklemelere tabi tutulmuş⁴² ve 1 Ramazan 1327 (3 Eylül 1325) tarihli bir muvakkat kanun ile hukuk fakültelerinden mezun olan ve hukuk fakültesi mezunu olmayıp da üç senedir aralıksız olarak İstanbul’da dava vekilliği yapan kişilere dava vekili ruhsatı verilmesi öngörülmüş idi⁴³.

Muhâmât Kanunu’nun 1924 yılına kadar avukatlık mesleğiyle ilgili olarak yapılmış olan çeşitli düzenlemeleri yeni bir anlayışla, tek bir kanun çatısı altında toplamayı amaçladığı görülmektedir. Muhâmât Kanunu’nun avukatlık mesleği konusunda benimsediği yeni anlayış kanunun ismine de yansımıştır. “Muhâmât” kelimesinin avukatlık mesleğini ifade etmek üzere Mısır’da kullanıldığı ve oradan alındığı anlaşılmaktadır. Bu kelimenin tercih edilmiş olmasının, yazılması ve okunuşu zor bir kelime olması dolayısıyla Meclis müzakereleri sırasında eleştiri konusu edildiği görülmektedir. Bu eleştirilere cevap veren Adliye Encümeni Başkanı Necmeddin Molla Bey şu açıklamayı yapmıştır:

“Dava vekili tabiri, bu kanunla tesis etmek istediğiniz ve muhâmât nâmı vermek istediğiniz meslek erbâbına ... tevdî ettiğimiz vezaîfi tamâmen ifâde etmiş olamaz. Çünkü malûm-ı âlinizdir ki dâva vekili demek huzûr-ı

39 Düstur, I. Tertip, C III, s. 18.

40 Bkz. Nizamname’nin muvakkat maddelerinden sonra gelen son hüküm.

41 İradenin metni için bkz. Fahrettin Tanju, *Avukatlık ve Vekâlet*, Adana: Demokrat Matbaa. 1955, s. 105.

42 Bkz. Tanju, *age.*, s. 110 vd. yer alan nizamname, irade ve talimatnameler.

43 *Takvim-i Vâkayi*, 12 Ramazan 1327 / 4 Eylül 1325, Numara 341.

hâkimde bir hakkın talep ve davasıdır. Huzûr-ı hâkimde bir hakkın talep ve davası hususunda vekildir. Buna ‘vekil’ derler. Halbuki bu ‘muhâmî’ değildir, birinci maddenin târifini tamamen okursanız maksadımız bu olmadığını görürsünüz. Bundan yalnız bir ademin huzûr-ı hâkimde bir hakkın talep ve davası için vekil [edildiğini] kasd etmiyoruz. Adeta bir müft mahiyetinde halkın bilumum mesail-i hukukiyesinde şifâhî veya tahrirî kendilerine itâyı rey etmek meselesidir. Dava vekilinde bu var mı? Muhâmât himâyeden gelir. Binaenaleyh bir şahsın hukukunu her hususta mahkeme hususunda, hâkim huzûrunda müdafaa etmek ve kendisine mesail-i hukukiyede vuku bulan müracaatlardan itâyı rey etmek, tenvir etmek, irşad etmek noktayı nazarından bütün hukuku manasıyla himâye etmeyi deruhte etmek demektir ki ‘dâva vekili’ kelimesi ile bunun arasında müthiş farklar vardır ve bu itibarlardır ki muhâmâta kıymet ve ehemmiyet veriyoruz.⁴⁴

Bu anlayışla kaleme alınan Muhâmât Kanunu avukatların yapacağı işleri bugünkü 1136 sayılı Avukatlık Kanunu’nun 35. maddesinin kaynağını teşkil etmek ve bu kanun hükmünde yer alan avukatlık tekelinin sınırlarını da çizmek üzere “bütün hukuki meselelerde yazılı ve sözlü mütalaa vermek, mahkeme, hakem ve yargı yetkisine sahip diğer organlar huzurunda gerçek ve tüzel kişilere ait hakları dava etmek ve savunmak, bütün bu işlere ilişkin belgeleri düzenlemek” olarak saymaktadır.

Muhâmât Kanunu avukatlık mesleğine kabul için gerekli şartları, bu meyanda adliye hâkimlik dışındaki işlerin görülmesi ile geçirilecek üç yıllık bir staj dönemini; en az on avukatın bulunduğu yerlerde baro kurulması zorunluluğunu ve baroya kayıtlı olmayanların avukatlık yapamayacağını; üniversite öğretim üyeliği ve hukuk, iktisat ve sosyoloji öğretmenliği dışındaki iş ve mesleklerin avukatlıkla bağdaşmayacağını; baroların teşkilatı ve özellikle barolar nezdinde kurulacak disiplin kurullarını; avukatlık ücretine ilişkin konuları ve özellikle -avukatlık ücretinin davanın kazanılması halinde ele geçecek tutarın bir kısmının avukata ait olacağı şeklinde belirlenmesini ifade eden- “hasıl-ı davaya iştirak yasağı”nı kapsayan düzenlemeler içermekte ve bu içeriğiyle daha sonraki yıllarda Avukatlık Kanunu adı altında yürürlüğe giren diğer iki kanunun⁴⁵ da temelini teşkil etmektedir.

Muhâmât Kanunu’nun hükümlerinden biri de o tarihe kadar dava vekili olarak

44 TBMM, Z. C., Devre 2, içtima 28 (3 Nisan 1340), s. 287.

45 3499 sayılı Avukatlık Kanunu, Resmî Gazete 14.07.1938, S. 3959; 1136 sayılı Avukatlık Kanunu, Resmî Gazete 7.4.1969, S. 13168.

mesleki faaliyet gösteren kişilerden yeni kanunun aradığı şartları taşımayanların meslekten çıkartılmasıdır. Kanun'un muvakkat maddesine göre:

“1292 tarihli Dâva Vekilleri Nizamnâmesi ahkâmına tevfikân dava vekilleri cemiyeti teşekkül etmiş olan mahallerde işbu kanunun tarih-i neşriden itibaren iki ay zarfında adliye vekilinin rüesa-yı memurin-i adliyeden naspedeceği bir zâtın riyasetinde olmak ve dördü hükkâm ve memurîn-i adliyeden, dördü ikinci maddede münderiç evsaf ve şeraiti câmi muhâmîler miyanında adliye vekilince intihâb olunacak zevattan terekkep etmek üzere içtima edecek meclis-i tefrik, cemiyet levhasında mukayyet dâva vekillerinin evsaf ve şerait-i kanuniyeyi haiz olup olmadıklarını tetkik ve haiz olmayanların kayıtlarını levhadan terkîn edecektir. Levhada ibka edilenler hemen içtima ile meclis-i inzibat intihâbını icra eyler. Kayıtlarının terkînine karar verilenler terkîn-i kayıt tarihinden itibaren on beş gün zarfında Adliye Vekâleti'ne müracaatta bulunabilirler. İtiraz üzerine Adliye Vekâleti'ne itihaz olunacak karar kat'idir.”

Bu kanun hükmüne göre kurulan komisyonların kimlerden teşekkül ettiği ve çalışma esaslarını düzenleyen “Muhâmât Kanunu'nun Suret-i Tatbikini Mübeyyen Talimatname” Adalet Bakanlığı yayını olan *Ceride-i Adliye*'de yayımlanmıştır⁴⁶. *Ceride-i Adliye*'nin aynı sayısında listeler halinde yayımlanan komisyonlar için kanunda kullanılan “meclis-i tefrik” isimlendirmesi yerine “Tasfiye Komisyonu” tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca muvakkat maddenin uygulanma şekline ilişkin Adliye Vekâleti'nin 1 Mayıs 1340 tarihli bir talimatnamesi de mevcuttur⁴⁷. Bu mevzuata göre tefrik komisyonları baro levhasından çıkartılacak avukatları tespit ederken mesleği icra etmek için aranan -Türk vatandaşı olmak, üniversite mezunu olmak, devlet memuru olmamak gibi- kanuni şartlar yanında “ahlâk şartları” şeklinde isimlendirilen hususları da dikkate almıştır. Bu kapsamda olmak üzere Mütareke yıllarında İstanbul'da kurulan Rum ve Ermeni barolarının üyesi olan, konsolosluk mahkemelerinde iş takip eden ya da işgal devletlerinin pasaportunu veya şeref nişanlarını taşımış olanların tasfiye edildiği anlaşılmaktadır⁴⁸.

Basında yer alan haberlerden İstanbul Barosu'nda yapılan tasfiye hakkında eleştiriler olduğu; Adliye Vekili Necati Bey'in “*kanun hâkimdir ve hâkim kalacaktır*” diyerek,

46 *Ceride-i Adliye*, S. 22-23-24 Mayıs-Haziran-Temmuz 1340, s. 804 vd.

47 *Muhâmât*, Haziran 1340, S. 32, s. 942-943.

48 Bu konuda dönemin olaylarını heyecanlı bir dille, rakamlar ve kişiler hakkında ayrıntılara yer vererek -fakat hangi belgelere dayandığını kaydetmeden- kaleme alan şu esere bkz. Ali Haydar Özkent, *Avukatın Kitabı*, İstanbul: Arkadaş Basımevi 1940, s. 11 vd; 165 vd.

yapılan işlemlerin kanuna uygun olduğunu beyan ettiği anlaşılmaktadır⁴⁹. İstanbul Barosu'nda tasfiye icrası için teşekkül eden komisyonun çalışmasını dayandıracığı esaslar ise “(1) Muhâmîlerin hiçbir vechile su-i ahlak ve şöhret sahibi olmamaları, (2) Şimdiye kadar ne kavlen ne de fiilen devletin kanununa, millî esaslarına karşı gelmemiş bulunmaları” şeklinde açıklamıştır⁵⁰. Neticede o dönemde İstanbul Barosu levhasında kayıtlı 970 avuktattan 473'ünün komisyon tarafından levhadan çıkartıldığı, ancak Adliye Vekâleti'ne yapılan itirazlar üzerine aralarında Gayrimüslim vatandaşların da olduğu 80 avukatın baroya tekrar alındığı belirtilmiştir⁵¹.

460 sayılı Muhâmât Kanunu yürürlüğe girmesinden iki yıl sonra 708 sayılı Muhâmât Kanununun Bazı Mevaddını Muaddil Kanun ile değişikliğe tabi tutulmuştur⁵². Bu değişikliğin kanunun esası bakımından köklü farklılıklar ortaya çıkartmadığı, daha çok kanunun ilk Meclis müzakereleri sırasında dile getirilen eleştirilerin dikkate alınmasıyla meydana getirilen bir değişiklik olduğu görülmektedir. Bu kapsamda adliye nezdinde yapılan avukatlık stajı süresi üç yıldan iki yıla, bir yerde baro teşkili için aranan avukat sayısı ondan yediye indirilmiş; beş yıl hâkimlik veya hukuk fakültesinden mezun olarak dava vekilliği yapanların avukatlık yapabilecekleri ve baro teşekkül etmeyen yerlerde daha önce ruhsat almış veya açılacak imtihanda başarı göstermiş olan dava vekillerinin mesleki faaliyete devam edebilecekleri öngörülmüş; avukatlara avukatlık ücreti teminatı olmak üzere ellerinde bulunan müvekkillere ait mal ve paralar üzerinde hapis hakkı tanınmış ve nihayet Muhâmât Kanunu'nun ismi Avukatlık Kanunu olarak değiştirilerek kanunda kullanılan muhâmî kelimesi yerine “avukat” kelimesi ikame olunmuştur.

Hâkimlerin Resmî Kisveleri Hakkında Kanun

461 sayılı Hükkâm ve Mensubin-i Adliyenin Resmî Kisveleri Hakkında Kanun yürürlük maddeleri hariç iki maddeden oluşmakta ve hâkimler ile diğer adliye mensuplarının resmî giysilerinin Adliye Vekâleti'nce belirleneceğini ve bu kanuna aykırı hareketin maaştan kesme disiplin cezasıyla cezalandırılacağını öngörmektedir.

49 14 Mayıs 1340 tarihi *Cumhuriyet* “Adliye Vekili'nin Beyanı” başlıklı haber.

50 10 Mayıs 1340 tarihli *Cumhuriyet*'te yer alan “Baronun Tasfiyesi İçin Takip Olunan Esaslar-Muhâmîlerin sû-i ahlak ve şöhret sahibi olmamalarına; kanunlarımıza ve milli esaslarımıza karşı gelmemiş bulunmalarına itina edilecek.” başlıklı; 10 Mayıs 1340 tarihli *Cumhuriyet*'te yer alan “Adliye Vekili'nin Beyanı” başlıklı haberler.

51 Özkent, age. s. 115.

52 *Resmî Ceride*, 6 Kânunusâni 1926, S. 272.

Kanunun yayımı tarihinde yürürlüğe gireceği öngörülmüş olmasına rağmen yeni kisvelerin giyilmesi her yerde birden değil Adliye Vekâleti'nce münasip görülecek mahallerdeki hâkimlerden başlayarak mecburî tutulmuştur⁵³.

Sonuç

Türk Devrimi'ni ele alan çalışmalarda, kronolojik ya da pedagojik sebeplerle, “Kurtuluş Savaşı-Türk Devrimi”, “Millî Mücadele-Çağdaş Türkiye”, “İstiklal Harbi- Atatürk Devrimi”, “Kurtuluş- Kuruluş” gibi bir bölümlenme yaygın olarak kullanılıyorsa da bu durum, Türk Devrimi'nin Millî Mücadele sonrasında başladığı şeklinde izlenim doğmasına yol açmaktadır.

Oysa Balkan felaketi ile başlayan “On Yıl Savaş” dönemi, kökleri Tanzimat'a uzanan modernleşme hareketinin kesintiye uğradığı bir savaş devresi teşkil etmekle birlikte, söz konusu on yılın Millî Mücadele'ye ait olan son dört senesi, özellikle siyasî rejimin kurulması bakımından, Türk Devrimi'nin hazırlık devresi sayılabilecek gelişmelerin de yaşandığı bir dönemdir. Amasya Genelgesi ile ihtilalin manifestosu ortaya konmuş; Yeni- Çağdaş Türkiye'nin fikrî temellerinin inşası kongreler sürecinde başlamış; Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yer alan ve egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunun kabulü ve hemen her şeyde geçerli olan “millîlik” söylemi, bu sürecin başlıca unsurları olmuştur.

“Mayıs İnkılab-ı Adlisi” de esas itibarıyla hukuk devriminin bir parçasıdır. Yaygın şekilde kullanılan “hukuk devrimi” terimi Cumhuriyet'in ilanından sonra Ceza Kanunu, Medeni Kanun, Ticaret Kanunu gibi kodların Batı hukukundan iktibas ve özellikle medeni nikâh esasını ve mirasta kadın erkek eşitliğini getiren Türk Kanunu Medenisi'nin kabulü bağlamında karşımıza çıkmakta⁵⁴; hukuk devriminin zamani olarak da genellikle iktibas ile ilgili hazırlık çalışmalarının yapıldığı 1925 ve Medeni Kanun'un yürürlüğe girdiği 1926 yılı kabul edilmektedir⁵⁵. “Mayıs İnkılab-ı Adlisi”nin tarihi ise 1924'tür. O halde Türkiye'de hukuk devrimi için bir tarih vermek yerine, bu devrimin önceki yılları da kapsayan bir süreç içinde meydana geldiğini kabul etmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

53 Bkz. yukarıda dipnotu 11'e bağlı metin.

54 Bkz. mesela, *III. Türk Hukuk Kurultayı – Türk Hukuk Devrimi – Bildiriler*, Ankara: Adalet Bakanlığı Yayınları, 1981; *Atatürk'ün Hukuk Devrimi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1983; Mustafa Y. Aygün, *Özel Hukuk Açısından Hukuk Devrimi*, Ankara: Ajans Türk Matbaası 1983; Özkan Tikveş, *Atatürk Devrimi ve Türk Hukuku*, İzmir: İstiklâl Matbaası 1975.

55 Coşkun Üçok- Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, 18. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi 2016, s. 374.

Mayıs Adli İnkılâbı Adli teşkilat ve kadro bakımından birkaç yıl sonra gerçekleştirilecek olan hukuk devriminin hazırlayıcısı ve hatta başlangıcı olarak görülmelidir. Mayıs Adli İnkılâbını meydana getiren yeni kanunlar “şer’iyye mahkemeleri – nizamiye mahkemeleri” ayırımına son vermiş; avukatlık mesleğini yerel barolar vasıtasıyla kayıt ve disiplin altına almış; gerek hâkimler ve adliye personeli gerekse avukatlar arasında bir “tasfiye” işlemini gerçekleştirerek hukuk devrimini icra edecek kadroları hazırlamış ve belki bütün bu yapılanların simgesi olmak üzere -Şapka İktisası hakkında Kanun’dan bir buçuk yıl, Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun’dan ise on yıl önce- hâkimler ve diğer adliye personeli bakımından eski hukukun kisvelerini kullanımdan kaldırmıştır.

Mayıs Adli İnkılâbı, Cumhuriyetin hukuk politikası ile ilgili stratejik yönleri yanında, bugün kullanılan ifade ile “torba kanun” niteliği taşıyan Tesrî-i Muhâkemât Kanunu içinde toplanan ve pratik ihtiyaçlara, davaların görülmesiyle ilgili günlük usulî konulara ilişkin ayrıntılı düzenlemeler de yapmaktadır. Bu düzenlemelere bakıldığında adliyenin günlük sorunlarının arada geçen yüzyıla yakın sürede fazla değişmediği görülebilmektedir.

Mayıs Adli İnkılâbı kapsamında konulan kanunların etkileri bugünkü mevzuatta hala izlenebilmektedir. Özellikle Muhâmât Kanunu’nun bugünkü avukatlık kanununun temelini teşkil ettiğini ifade etmek mümkündür.

Kaynaklar

Adli Kanunlar, Adliye Vekâleti İhsaiyat ve Müdevvenat-ı Kanuniye Müdüriyeti yayını, İstanbul: Vatan Matbaası, 1340.

Atatürk'ün Hukuk Devrimi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1983.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi yay., 1997, C I.

III. Türk Hukuk Kurultayı – Türk Hukuk Devrimi – Bildiriler, Ankara: Adalet Bakanlığı Yayınları, 1981.

T.C. Yargıtay Başkanlığı 2017 yılı Faaliyet Raporu, Ankara Şubat 2018, www.yargitay.gov.tr

Ahmed Ziya, *1 Mayıs İnkılâb-ı Adlisi ve Bir İnkılâb Münasebetiyle Neşredilen Kanunlara Dair Şerh ve Tenkit*, İzmir: Nafiz Mustafa Matbaası 1340.

Ahmed Ziya, *Rehber*, İzmir: Nafiz Mustafa Matbaası 1340.

Ahmed Ziya, *Tanzimattan Cumhuriyete Yasalarımız Dizini 1839-1923*, yeni harflere çeviren Nuri Onat, Ankara: Danıştay Yayınları, tarihsiz.

Ansay Sabri Şakir, *Hukuk Muhâkeme Usûlleri*, Ankara: Ankara Hukuk Fakültesi Neşriyatı 1935.

Aygün Mustafa Y., *Özel Hukuk Açısından Hukuk Devrimi*, Ankara: Ajans Türk Matbaası 1983.

Budak Ali Cem / Karaaslan Varol, *Medenî Usul Hukuku*, Ankara: Adalet Yayınevi 2017.

Çakan Işıl, *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, İstanbul: Çağdaş Yayınları 1999.

Galib Hüseyin, *Kamus-u Hukuk*, İstanbul: Cemal Efendi Matbaası 1305.

H. Lütfü, *Mir'ât-ül Kavânîn yahut Usûlü Muhâkemât Mecmuası*, İstanbul: yayınevi belirtilmemiş 1318.

Özkent Ali Haydar, *Avukatın Kıtâbı*, İstanbul: Arkadaş Basımevi 1940.

Seçkin A. Recai, *Yargıtay – Tarihçesi – Kuruluş ve İşleyişi*, Ankara: Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası 1967.

Tanju Fahrettin, *Avukatlık ve Vekâlet*, Adana: Demokrat Matbaa 1955.

Tikveş Özkan, *Atatürk Devrimi ve Türk Hukuku*, İzmir: İstiklâl Matbaası 1975.

Üçok Coşkun – Mumcu Ahmet, Bozkurt Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, 18. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi 2016.

Yorgaki, *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiye Kanun-u Muvakkati*, yayına hazırlayanlar: Ahmed Talat – Hacı Mahmud Tahir, Dar-ül-hilâfe: Matbaa-i Hukukiye 1329.

Resmî yayınlar

Düstur

Meclis-i Mebusan Zâbıt Ceridesi

TBMM Zâbıt Ceridesi

Resmî Gazete

Takvim-i Vakayi

Ceride-i Adliye

Ceride-i Mahâkim

Gazete ve Dergiler

Muhâmât

Cumhuriyet

Tevhîd-i Efkâr

